

WOMEN EMPOWERMENT - OPPORTUNITIES AND RESOURCES

PARULBEN S. DEVMURARI

Assistant Teacher

Shrimati H M Shah High School Sunada

Kapadwanj, Di Kheda

GUJARAT

❖ પ્રસ્તાવના :

હિંદુ ધર્મમાં નારીને શક્તિનું પ્રતિક માનવામાં આવે છે. માતા પાર્વતી, અન્નપૂર્ણા, લક્ષ્મી, સરસ્વતી, દુર્ગા, કાળિકા જેવી દેવીઓના સ્વરૂપમાં નારીની પૂજા થાય છે. નારીને હિંદુ ધર્મમાં "ગૃહલક્ષ્મી" કહેવામાં આવે છે. તેના વિના ઘર માત્ર ઈમારત છે, પરંતુ સ્ત્રીના આગમનથી ઘર સંસ્કારી અને પવિત્ર ગૃહ બને છે. હિંદુ સંસ્કૃતિમાં માતાને પ્રથમ ગુરુ માનવામાં આવે છે - "માતૃદેવો ભવ". માતા બાળકને જીવન આપે છે, સંસ્કાર આપે છે અને સમાજ માટે સારા નાગરિકનું નિર્માણ કરે છે. વિદ્યાતાની પ્રત્યેક રચના ઉત્કૃષ્ટ અને અણમોલ છે. કોઈની કોઈ પ્રતિકૃતિ નથી, કોઈ સરખામણી નથી પ્રત્યેક રચના પોતે પોતાની રીતે સંપૂર્ણ છે પરંતુ આ બધામાં સૌથી મોખરે છે નારી. નારીની કૂખે માત્ર પુરુષ જ નહીં પણ નારાયણે પણ જન્મ લીધો છે એમના થકી જ ઉદ્ભવી અને પાંગરી છે સભ્યતા અને સંસ્કૃતિ.

નારીને વિદ્યાતા તરફથી પૃથ્વી સમાન ધૈર્ય, નદી જેવી ચંચળતા, સવારના સૂર્ય જેવી ગરમી, પૂર્ણિમાના ચંદ્ર જેવું સૌંદર્ય, પર્વત જેવી ગગનચુંબી ઊંચાઈ, અગ્નિ સમાન તેજ, પાણી જેવી સરળતા, ઝાકળબિંદુ જેવી ભીનાશ, ફૂલ સમાન કોમળતા વગેરે પ્રાપ્ત થયું છે. હિંદુ ધર્મમાં નારીને શક્તિનું પ્રતિક માનવામાં આવે છે. કોમળતા એ નારીનું બાહ્ય સ્વરૂપ છે જો કોઈ બને તો સૂર્યના તાપને પણ થકવી દે અને શરમને શરમિંદી બનાવે. મા સરસ્વતી રૂપી નારી સંતોષી છે અને દુર્ગા, કાલી સ્વરૂપે અસુરોનો પણ સંહાર કર્યો છે. વિદ્યાતાએ પુરુષોને કઠોરતા અને પૌરુષ આપ્યું છે અને નારીને કોમળતા મમતા અને ધૈર્ય આપ્યા છે.

કુદરતે મહિલાઓને પુરુષોની તુલનામાં વધુ સહનશીલ તથા પુરુષોને મહિલાઓની તુલનામાં વધુ સાહસિક બનાવ્યા છે. વિજ્ઞાન અને મનોવિજ્ઞાન પ્રમાણે કુદરત જાતિ આધારિત કોઈ પક્ષપાત કરતી નથી. એક અભ્યાસ અનુસાર જો ભારતને વિકસિત દેશની હરોળમાં ઊભા રહેવું હોય તો એની જવાબદારી યુવા પેઢીએ લેવી પડશે અને મહિલાઓએ તેમાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવી પડશે. પૂર્વ રાષ્ટ્રપતિ અને મહાન વૈજ્ઞાનિક ડોક્ટર એપીજે અબ્દુલ કલામ દ્વારા પ્રસ્થાપિત વિઝન 2020 માં પણ આ સંકલ્પનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે. દુનિયામાં કોઈ કર્મ સહેલું નથી હોતું તો કોઈ કામ કઠિન પણ હોતું નથી કે જેના માટે અસંભવ શબ્દ વાપરવો પડે માનવીએ સભ્યતા અને માનવજાતિના આ મૂળભૂત ગુણોને મહિલાઓ સમજી તો છે પણ તેને વ્યવહારમાં લાવવાનું કામ માત્ર આંગળીના વેઢે ગણી શકાય તેટલી મહિલાઓ જ કરી શકી છે. જે મહિલાઓએ મુશ્કેલીમાં ઝંપલાવ્યું છે તે આજે આગમાં તપીને સોનું બની ગઈ છે.

એક સમયે એવો હતો જેમાં સ્ત્રીઓને અબળા ગણવામાં આવતી હતી પરંતુ વર્તમાન સમયમાં સ્ત્રી સશક્ત બનતી જાય છે. મહિલા સશક્તિકરણના સંદર્ભમાં સ્વામી વિવેકાનંદે કહ્યું છે કે વિશ્વના કલ્યાણ માટે મહિલાઓની સ્થિતિ જ્યાં સુધી સુધરશે નહીં ત્યાં સુધી વિકાસની કોઈ તક મળી શકશે નહીં તેથી મહિલાઓને અધિકાર આપવાનો મુદ્દો સમગ્ર વિશ્વમાં ધ્યાનાકર્ષિત બન્યો છે. જેમ જેમ મહિલાઓ વિશેના ખ્યાલો બદલાતા ગયા તેમ તેમ તેના વિકાસ અને અભિગમો વિકસતા ગયા અને શૈક્ષણિક, આર્થિક, સામાજિક, રાજકીય અને આરોગ્યના ક્ષેત્રે સ્ત્રીઓનું સશક્તિકરણ વધવા લાગ્યું અને ભારતના બંધારણ, કાયદાઓ, સ્ત્રીઓ વિશેની કલ્યાણકારી યોજનાઓ અને કાર્યક્રમોને લીધે સ્ત્રી સશક્તિકરણને વેગ મળ્યો.

❖ સ્ત્રી સશક્તિકરણનો અર્થ :

સશક્તિકરણ એટલે કે empowerment. આ શબ્દનો ઉદ્ભવ 1970 ના દાયકામાં લેટિન અમેરિકામાં શિક્ષણ અંગેની ચર્ચામાં થયો હોવાનું હસ્ટ નોંધે છે 1980 પછી આ ખ્યાલનો વધુ ઉપયોગ થવા લાગ્યો. સશક્તિકરણ એટલે કે એમ્પાવરમેન્ટમાં પાવર એટલે સત્તા - નિર્ણય લેવાની પ્રક્રિયા અંગે ઉદાર વિચાર સાથેનો ગાઢ સંબંધ. સ્ત્રી સશક્તિકરણમાં શક્તિ મહત્વની છે જેમાં બળ અને પ્રભાવ સમાવિષ્ટ છે અને એટલે સરળ રીતે જોઈએ તો મહિલા સશક્તિકરણનો અર્થ મહિલાઓમાં એવા પ્રકારની શક્તિ હોવી જોઈએ જેમાં દરેક સ્ત્રી પોતાના જીવન નિર્વાહ માટે પોતાની ઈચ્છા અનુસાર કામ કરવા માટે સક્ષમ તથા સ્વતંત્ર હોય.

"મહિલા સશક્તિકરણ એટલે મહિલાઓનું શક્તિ સંપન્ન થવું. - સુશીલા પારીકર"

❖ સ્ત્રી સશક્તિકરણનું મહત્વ :

સ્ત્રી સશક્તિકરણ સમાજમાં સ્ત્રીઓ પ્રત્યેની હીન ભાવનાને અવગણે છે. ભારતીય સમાજમાં સામાજિક, આર્થિક, શિક્ષણ, રાજકીય, કાનૂની વગેરે ક્ષેત્રમાં સ્ત્રી સશક્તિકરણનું મહત્વ રહેલું છે. "જો આપણે ભારત દેશનો વિકાસ કરવો હોય તો સૌથી પહેલા ભારતીય નારીનો વિકાસ કરવો પડશે કારણ કે સ્ત્રી વડે કુટુંબ, કુટુંબ વડે સમાજ અને સમાજ વડે રાષ્ટ્ર બને છે. સ્ત્રી સમાજનું પાયાનું એકમ છે." - ગાંધીજી

- વ્યક્તિગત મહત્વ
- સામાજિક મહત્વ
- શૈક્ષણિક મહત્વ
- આર્થિક મહત્વ
- રાજકીય મહત્વ

❖ પ્રાચીન ભારતીય પરંપરા મુજબ મહિલાઓનું સ્થાન :

1. વૈદિક કાળ (ઈ.સ. પૂર્વે 1500 – 500)

મહિલાઓને સમાજમાં ઊંચું સ્થાન મળતું. તેઓને શિક્ષણ મેળવવાની છૂટ હતી, કેટલીક બ્રહ્મવાદિની સ્ત્રીઓ (જેમ કે ગાર્ગી, મૈત્રેયી) વૈદિક વિદ્વાન તરીકે પ્રખ્યાત થઈ. ધાર્મિક યજ્ઞ, સંસ્કાર તથા ચર્ચામાં સ્ત્રીઓની સક્રિય ભાગીદારી હતી. લગ્નમાં સ્ત્રીઓની સંમતિ અગત્યની મનાતી. આ સમયગાળામાં મહિલાઓનું સ્થાન માન અને સમાનતા આધારિત હતું.

2. ઉત્તર વૈદિક કાળ અને મહાકાવ્ય યુગ (ઈ.સ. પૂર્વે 500 – ઈ.સ. 500)

ધીમે ધીમે સ્ત્રીઓનું સ્થાન ઘટવા લાગ્યું. સ્ત્રીઓને શિક્ષણ અને ધાર્મિક વિધિમાં ભાગ લેવાની છૂટ મર્યાદિત થતી ગઈ. "પતિને દેવ સમાન માનવો" જેવી પરંપરા મજબૂત થવા લાગી. સ્ત્રીનું મુખ્ય સ્થાન ગૃહિણી, પત્ની અને માતા તરીકે માનવામાં આવતું. આ સમયમાં સ્ત્રીઓના અધિકારોમાં ઘટાડો થયો.

3. મધ્યકાળ (ઈ.સ. 500 – 1500)

આ સમયગાળામાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન વધુ મર્યાદિત બન્યું. બાળવિવાહ, પડદાપ્રથા, સતી પ્રથા જેવા કુરિવાજો ફેલાયા હતા. શિક્ષણ અને સામાજિક જીવનમાં સ્ત્રીઓની ભાગીદારી લગભગ બંધ થઈ ગઈ. તેમ છતાં, કંઈક વિદ્વષી અને શૂરવીર સ્ત્રીઓ (રાણી દુર્ગાવતી, અહલ્યાબાઈ, મીરાંબાઈ) એ સમાજને પ્રેરણા આપી. આ યુગમાં મહિલાઓની સામાજિક અને ધાર્મિક સ્થિતિ નબળી પડી, પણ કેટલીક પ્રતિભાશાળી સ્ત્રીઓએ નામના મેળવી.

મહિલા સશક્તિકરણ એ એવી પ્રક્રિયા છે જેના દ્વારા મહિલાઓને સમાન અધિકારો, સ્વતંત્રતા, શિક્ષણ, રોજગાર અને નિર્ણય લેવાની શક્તિ મળે છે. સમાજના વિકાસ માટે મહિલાનું સશક્તિકરણ એટલું જ અગત્યનું છે જેટલું પુરુષોનું.

❖ ભારતના મહિલા ઉત્કર્ષ અને વિકાસ માટેના આંદોલનો :

૧. સામાજિક સુધારણા આંદોલન (19મી સદી)

- રાજા રામમોહન રાય દ્વારા સતી પ્રથા વિરુદ્ધ આંદોલન.
- ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગર દ્વારા વિધવા પુનર્વિવાહ ચળવળ (1856નો કાયદો).
- બાળવિવાહ વિરુદ્ધ જાગૃતિ.
- સ્ત્રી શિક્ષણ માટે પ્રારંભિક પ્રયત્નો.

૨. રાષ્ટ્રીય આંદોલન દરમિયાન (૨૦મી સદીની શરૂઆત)

- Kઅન્યાય સામે સ્ત્રી ભાગીદારી: સરોજિની નાયડુ, કસ્તુરબા ગાંધી, અરુણા આસફ અલી.
- ખાદી આંદોલન, દાંડી કૂચ, કિવટ ઈન્ડિયા આંદોલનમાં સ્ત્રીઓની મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા.

૩. સ્વતંત્રતા પછીના આંદોલનો (૧૯૪૭ પછી):

- ૧૯૫૦નું બંધારણ: સ્ત્રીઓને સમાન અધિકારની ખાતરી.
- ૧૯૭૦ના દાયકામાં ચિપકો આંદોલન (પર્યાવરણ સંરક્ષણમાં સ્ત્રીઓની આગેવાની).
- મહિલા મુક્તિ આંદોલન (Women's Liberation Movement) \righarrow રોજગાર, શિક્ષણ, સંપત્તિના અધિકાર માટે.

૪. મહિલા અધિકાર આંદોલન (૧૯૭૦-૧૯૮૦)

- દહેજ પ્રથા વિરુદ્ધ આંદોલન.
- કામસ્થળે જાતીય હિંસા વિરુદ્ધ ચળવળ.

૫. તાજેતરના આંદોલનો

- સેલ્ફ-એમ્પ્લોયડ વુમન્સ એસોસિએશન (SEWA, અમદાવાદ, ૧૯૭૨) - ઇલા ભટ્ટ દ્વારા સ્થાપના.
- નર્મદા બચાવો આંદોલન (મેઘા પાટકર સાથે અનેક મહિલાઓની ભાગીદારી).
- #MeToo મૂવમેન્ટ (૨૦૧૮થી ભારતમાં) - કામસ્થળે શોષણ વિરુદ્ધ અવાજ.
- બેટી બચાવો, બેટી પઢાવો અભિયાન (૨૦૧૫) - છોકરીઓના શિક્ષણ અને સુરક્ષા માટે.

❖ મહિલા સશક્તિકરણના મુખ્ય પાસાં :

૧. શૈક્ષણિક સશક્તિકરણ - શિક્ષણ દ્વારા મહિલાઓ પોતાના હક્કો અને ક્ષમતાઓને ઓળખી શકે છે.
૨. આર્થિક સશક્તિકરણ - રોજગાર, ઉદ્યોગસાહસિકતા અને સ્વરોજગાર દ્વારા આર્થિક સ્વતંત્રતા મેળવવી.
૩. સામાજિક સશક્તિકરણ - લિંગભેદ, દેહદબાણ અને અસમાનતા દૂર કરીને સમાન સ્થાન મેળવવું.
૪. રાજકીય સશક્તિકરણ - મતાધિકાર, ચૂંટણીમાં ભાગ લેવો અને નીતિનિર્માણ પ્રક્રિયામાં સહભાગી થવું.
૫. ટેકનોલોજીકલ સશક્તિકરણ - ડિજિટલ જ્ઞાન અને ઈન્ટરનેટનો ઉપયોગ કરીને નવી તકો મેળવી શકવી.

❖ મહિલા સશક્તિકરણ માટેની તકો :

- સરકારી યોજનાઓ - બેટી બચાવો બેટી વાંચો, મહિલા ઉદ્યમી યોજના, સ્વયં સહાય જૂથો.
- શૈક્ષણિક તકો - મફત અથવા સહાયિત શિક્ષણ, વ્યાવસાયિક કોર્સ અને કૌશલ્ય વિકાસ કાર્યક્રમો.
- રોજગાર અને ઉદ્યોગસાહસિકતા - સ્ટાર્ટઅપ્સ, હોમ-બેઝડ બિઝનેસ અને નાના ઉદ્યોગો.
- NGO અને સામાજિક સંસ્થાઓ - મહિલાઓને તાલીમ, માર્ગદર્શન અને નાણાકીય સહાય પૂરી પાડે છે.
- ડિજિટલ પ્લેટફોર્મ્સ - ઓનલાઇન વર્ક, ફ્રીલાન્સિંગ અને ઈ-કોમર્સ દ્વારા તકો.

❖ મહિલા સશક્તિકરણ માટે જરૂરી સંસાધનો:

૧. શૈક્ષણિક સંસાધનો - શાળા, કોલેજ, ટેકનિકલ અને વ્યાવસાયિક તાલીમ કેન્દ્રો.
૨. આર્થિક સંસાધનો - બેન્ક લોન, માઈક્રોફાઇનાન્સ, સરકારની સહાય યોજનાઓ.
૩. માહિતી સંસાધનો - ઈન્ટરનેટ, પુસ્તકાલય, ઓનલાઇન કોર્સ.
૪. સામાજિક સંસાધનો - કુટુંબ, સમાજ, મહિલા મંડળ અને સહાય જૂથો.
૫. કાનૂની સંસાધનો - મહિલા સુરક્ષા કાયદા, ન્યાયિક સહાય અને કાનૂની જાગૃતિ.

મહિલા સશક્તિકરણ એ એવી પ્રક્રિયા છે જેના દ્વારા મહિલાઓને સમાન અધિકારો, સ્વતંત્રતા, શિક્ષણ, રોજગાર અને નિર્ણય લેવાની શક્તિ મળે છે. સમાજના વિકાસ માટે મહિલાનું સશક્તિકરણ એટલું જ અગત્યનું છે જેટલું પુરુષોનું.

મહિલા સશક્તિકરણ દ્વારા સમાજમાં સમાનતા, ન્યાય અને પ્રગતિ શક્ય બને છે. મહિલાઓને શિક્ષણ, રોજગાર અને નિર્ણય લેવાની તક આપવામાં આવે તો તે માત્ર પોતાનું જ નહીં પરંતુ સમગ્ર પરિવાર અને સમાજનું પણ વિકાસ કરી શકે છે. સાચા અર્થમાં “રાષ્ટ્ર નિર્માણ” માટે મહિલા સશક્તિકરણ અનિવાર્ય છે.

❖ મહિલા સશક્તિકરણ માટેની સરકારી યોજનાઓ :

1. બેટી બચાવો, બેટી પઢાવો યોજના (2015)

- બાળકીના જન્મથી લઈને તેના શિક્ષણ અને વિકાસને પ્રોત્સાહન.
- લિંગભેદ ઘટાડવાનો પ્રયાસ.

2. પ્રધાનમંત્રી માતૃ વંદના યોજના (PMMVY)

- ગર્ભવતી અને સ્તનપાન કરાવતી મહિલાઓને આર્થિક સહાય.
- આરોગ્યપ્રદ ગર્ભાવસ્થા અને બાળ વિકાસ માટે મદદ.

3. ઉજ્જવલા યોજના

- ગરીબ પરિવારોના મહિલાઓને મફત ગેસ કનેક્શન.
- ધુમાડારહિત રસોડું અને આરોગ્યની સુરક્ષા.

4. મહિલા શક્તિ કેન્દ્ર યોજના

- ગ્રામ્ય સ્તરે મહિલાઓને તાલીમ, માર્ગદર્શન અને રોજગારની તકો.
- મહિલા હેલ્પડેસ્ક, કાનૂની મદદ અને જાગૃતિ કાર્યક્રમો.

5. સખી સંકર (One Stop Centre Scheme)

- હિંસાગ્રસ્ત મહિલાઓ માટે સહાય કેન્દ્ર.
- કાનૂની સહાય, સલાહકાર સેવા અને આશ્રય સુવિધા.

6. મહિલા ઔદ્યોગિક યોજના

- મહિલાઓને સ્વરોજગાર અને નાના ઉદ્યોગ શરૂ કરવા નાણાકીય સહાય.
- ટ્રેનિંગ અને લોન સુવિધા.

7. સ્વયં સહાય જૂથ યોજના (Self Help Groups – SHGs)

- બચત અને નાના ધંધા માટે લોન સુવિધા.
- મહિલાઓને આર્થિક રીતે મજબૂત બનાવવા.

8. રાજ્ય સરકારની યોજનાઓ :

- કુંવરબાઈનું મામેરું (કુંવરી કન્યા આશીર્વાદ યોજના) – કન્યાના લગ્ન સમયે આર્થિક સહાય.
- વિધવા સહાય પેન્શન યોજના – વિધવા મહિલાઓને આર્થિક સહાય.
- વહાલી દીકરી યોજના – બાળકીના જન્મથી લઈને શિક્ષણ માટે આર્થિક મદદ.

❖ ગુજરાત ની બિઝનેસ વુમન :

1. ફાલ્ગુની નાયર – Nykaa ની સ્થાપિકા અને CEO, ગુજરાતની મૂળ રહેવાસી.
2. રેણુકાબેન જાદવ – મહિલા સહકારી મંડળી દ્વારા ગ્રામ્ય સ્ત્રી સશક્તિકરણમાં આગેવાન.
3. ઈલા ભટ્ટ – SEWA (Self Employed Women's Association) ની સ્થાપિકા – હજારો મહિલાઓને સ્વરોજગાર આપનાર.
4. જયશ્રી વ્યાસ – SEWA Bank ની મેનેજિંગ ડિરેક્ટર, મહિલા નાણાકીય સશક્તિકરણ માટે જાણીતી.
5. અનુરાધા દેસાઈ – Venky's India Ltd. (પોલ્ટ્રી બિઝનેસ) માં આગેવાન, ગુજરાતની મૂળભૂત જોડાણ.
6. કમળાબેન પટેલ – મહિલા સહકારી ચળવળ દ્વારા ઉદ્યોગસાહસિકતા વિકસાવનાર.
7. પ્રેરણા દેસાઈ – Torrent Group સાથે જોડાયેલ અને CSR પ્રવૃત્તિઓમાં સક્રિય.
8. હરસિંધ્યા પટેલ – કૌશલ્ય વિકાસ અને સ્વરોજગાર ક્ષેત્રે મહિલાઓ માટે સ્ટાર્ટઅપ પ્રોજેક્ટ ચલાવનાર.

❖ ગુજરાતની શક્તિશાળી મહિલાઓ :

1. આનંદીબેન પટેલ – ગુજરાતની પ્રથમ મહિલા મુખ્યમંત્રી.
2. ઈન્દુમતી શાહ – પ્રખ્યાત સામાજિક કાર્યકર અને શિક્ષણક્ષેત્રે યોગદાન.
3. ઈલા ભટ્ટ – "સેલ્ફ એમ્પ્લોયડ વુમન્સ એસોસિએશન (SEWA)"ની સ્થાપક, વૈશ્વિક સ્તરે જાણીતી.
4. સોનલ માનસિંહ – પ્રખ્યાત નૃત્યાંગના અને સાંસ્કૃતિક જગતમાં પ્રતિષ્ઠિત.
5. મૃણાલિની સારાભાઈ – પ્રખ્યાત નૃત્યાંગના અને દર્પણ એકેડેમીની સ્થાપક.

6. મલ્લિકા સારાભાઈ – સમાજ સુધારક, નૃત્યાંગના અને સ્ત્રી અધિકારો માટે અવાજ.

7. કમળાબેન પટેલ – સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામની અગ્રણી મહિલા, ગાંધીજીની અનુયાયી.

❖ ભારતની પ્રથમ દસ શક્તિશાળી મહિલાઓ :

1. ઈંદિરા ગાંધી – ભારતની પ્રથમ અને એકમાત્ર મહિલા પ્રધાનમંત્રી.

2. પ્રતિભા પાટિલ – ભારતની પ્રથમ મહિલા રાષ્ટ્રપતિ.

3. કલ્પના ચાવલા – અવકાશયાત્રી, નાસામાં ભારતની ગૌરવવંતી.

4. સુષ્મા સ્વરાજ – વિદેશ મંત્રી, રાજકારણમાં સશક્ત અવાજ.

5. કિરણ બેદી – ભારતની પ્રથમ મહિલા IPS અધિકારી.

6. રાણી લક્ષ્મીબાઈ – 1857ના સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામની અગ્રણી યોદ્ધા.

7. શ્રીમતી સરોજિની નાયડુ – “ભારતની કોયલ”, પ્રથમ મહિલા રાજ્યપાલ અને કવિ.

8. મેઘા પાટકર – સામાજિક કાર્યકર, “નર્મદા બચાવો આંદોલન”ની આગેવાન.

9. સુનિતા વિલિયમ્સ – ભારતીય મૂળની અમેરિકન અવકાશયાત્રી.

10. પી. વી. સિંધુ – ઓલિમ્પિક પદક વિજેતા, બેડમિન્ટન ખેલ

❖ સ્ત્રીઓને રક્ષણ પૂરું પાડતાં કાયદાઓ :

1. ઘરેલુ હિંસા સામે કાયદો, 2005 (Protection of Women from Domestic Violence Act, 2005) મહિલાઓને શારીરિક, માનસિક, આર્થિક કે યૌન હિંસાથી સુરક્ષા આપે છે.

2. કાર્યસ્થળે મહિલા યૌન શોષણ રોકથામ કાયદો, 2013 (POSH Act – Sexual Harassment of Women at Workplace, 2013) મહિલાઓને કાર્યસ્થળે યૌન શોષણથી સુરક્ષા.

3. બાળલગ્ન પ્રતિબંધ કાયદો, 2006 (Prohibition of Child Marriage Act, 2006) બાળલગ્નને અપરાધ ગણાવીને સજા ન

4. માતૃત્વ લાભ કાયદો, 1961 (Maternity Benefit Act, 1961, amended 2017) ગર્ભવતી અને કામકાજ મહિલાઓને રજા તથા સુરક્ષા આપે છે.

5. હિન્દુ ઉત્તરાધિકાર સુધારા કાયદો, 2005 (Hindu Succession Amendment Act, 2005) પુત્રીને પિતાની મિલકતમાં સમાન હક્ક.

6. દહેજ પ્રતિબંધ કાયદો, 1961 (Dowry Prohibition Act, 1961) દહેજ લેવું કે આપવું બંને ગુનો ગણાય

❖ મહિલા સુરક્ષા અને સશક્તિકરણ માટેના ચળવળો:

1. ચિપકો આંદોલન (1973, ઉત્તરાખંડ) પર્યાવરણ રક્ષણ સાથે મહિલાઓના હક્ક માટે.

2. ગુલાબી ગેંગ (2006, ઉત્તર પ્રદેશ) સ્ત્રીઓએ હિંસા અને શોષણ સામે લડત આપી.

3. નિર્ભયા આંદોલન (2012, દિલ્હી) બળાત્કાર વિરુદ્ધ રાષ્ટ્રીય સ્તરે જાગૃતિ અને કડક કાયદા.

4. સેલ્ફ-હેલ્પ ગ્રુપ (SHGs) આંદોલન મહિલાઓને આર્થિક રીતે મજબૂત બનાવવા.

5. બેટી બચાવો, બેટી વાંચો (2015થી) બાળિકાના જન્મ અને શિક્ષણ માટે જાગૃતિ.

6. મહિલા સુરક્ષા અભિયાન – ગુજરાત & ભારત સરકાર Cyber Suraksha, 181 Women Helpline, One Stop Centre Scheme.

ભારતમાં મહિલાઓની સુરક્ષા માટે કાયદાકીય અને સામાજિક બંને સ્તરે પ્રયત્નો થયા છે. કાયદા કડક બન્યા છે અને ચળવળોએ સમાજમાં જાગૃતિ ફેલાવી છે.

ભારતના બંધારણમાં આમુખ મૂળભૂત અધિકારો મૂળભૂત ફરજો અને માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતમાં જાતિ સમાનતા નો ઉલ્લેખ કરેલો છે. દેશનું બંધારણ મહિલાઓને સમાનતા આપે છે એટલું જ નહીં પરંતુ રાજ્યની મહિલાઓની ચર્ચમાં પગલાં ભરવાની સત્તા આપે છે. સ્વતંત્રતા બાદ ભારતની વિકાસ યોજનામાં સ્ત્રી સશક્તિકરણ માટેના વિવિધ કાર્યક્રમોને સમર્થન પણ મળ્યું છે. પાંચમી પંચવર્ષીય યોજના સમયે 1975માં વિશ્વભરમાં સૌપ્રથમ આંતરરાષ્ટ્રીય મહિલા વર્ષને સમર્થન આપવામાં આવ્યું હતું અને તેને અનુલક્ષીને રાષ્ટ્રીયનીતિ 2001માં શૈક્ષણિક, આર્થિક, આરોગ્ય લક્ષી અને કલ્યાણકારી યોજનાઓ આપવામાં આવી હતી.

❖ શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો:

• કન્યા કેળવણી રથયાત્રા

• તેજસ્વી વિદ્યાર્થીઓ નું સન્માન

- સર્વ શિક્ષા અભિયાન
- શાળા લોકાર્પણ
- સાયકલ વિતરણ
- અનાજનું વિતરણ
- ❖ આર્થિક કાર્યક્રમો (
 - સમાન વેતન અંગે જાણકારી (Information on equal pay)
 - મહિલાઓને ધિરાણ બચત સંબંધિત જાણકારી (Information on savings and credit for women)
 - આર્થિક કાર્યોની અસમાન વહેંચણી નાબૂદી (Elimination of unequal distribution of economic work)
 - નિર્ધારિત સમયના કામના કલાકો વિશે જાણકારી (Information on fixed working hours)
 - કામના સ્થળે સલામતી ભર્યા વાતાવરણ માટેની કાયદાકીય જોગવાઈ સંબંધિત જાણકારી (Information on legal provisions for a safe working environment)
 - તાલીમ વર્ગો વ્યવસાયના ક્ષેત્રો (Training classes in professional fields)
 - પ્રદર્શન વેચાણ (Exhibition and sales)
 - રોજગાર કાર્યક્રમ (Employment programs)
- ❖ આરોગ્ય લક્ષી કાર્યક્રમ :
 - સામાજિક બદીઓ અને સ્ત્રી સ્વાસ્થ્ય (Social evils and women's health)
 - માતૃ કલ્યાણ કાર્યક્રમો (Maternal welfare programs)
 - પોષણક્ષમ આહારને લગતા કાર્યક્રમો (Programs related to nutritious food)
 - જાગૃતિ કાર્યક્રમો (Awareness programs)
 - બેટી બચાવો બેટી વધાવો અભિયાન (Beti Bachao, Beti Padhao campaign)
- ❖ ગુજરાતમાં સ્ત્રીઓ માટે મહત્વની યોજનાઓ :

શિક્ષણ ક્ષેત્રે :

 - વિદ્યાલક્ષ્મી બોન્ડ (Vidyalakshmi Bond)
 - કસ્તુરબા ગાંધી બાલિકા વિદ્યાલય (Kasturba Gandhi Balika Vidyalaya)
 - કન્યાઓને વિનામૂલ્યે શિક્ષણ સાયકલ સહાય (Free education and bicycle assistance for girls)
 - કન્યાઓ માટે હોસ્ટેલ (Hostels for girls)
 - વિદ્યા સાધના યોજના (Vidya Sadhana Yojana)
 - આદિજાતિ કન્યાના વાલીઓને અનાજ સહાય (Grain assistance to parents of tribal girls)
 - સૈનિક શાળાની વિદ્યાર્થીઓને શિષ્યવૃત્તિ યુનિફોર્મ અને તાલીમ ની જોગવાઈ (Provision of scholarship, uniform, and training for students of Sainik Schools)
 - આદિજાતિ વિસ્તારોમાં સરકારી પોલીટેકનીક કે ઈજનેરી કોલેજોમાં અભ્યાસ કરતી કન્યાઓને હોસ્ટેલની સુવિધા (Hostel facilities for girls studying in government polytechnics or engineering colleges in tribal areas)
 - એચએસસી પછીના અભ્યાસક્રમ માટે અનુસૂચિત જનજાતિની મહિલાઓ (Schemes for ST women for post-HSC courses)
- ❖ આરોગ્ય ક્ષેત્રે :
 - સ્ત્રીઓ માટે તાલીમ યોજના (Training schemes for women)
 - મિશન મંગલમ યોજના (Mission Mangalam Yojana)
 - માતા યશોદા ગૌરવ નિધિ (Mata Yashoda Gaurav Nidhi)
 - ઘર દીવડા યોજના (Ghar Divda Yojana)
 - સ્ત્રીઓ માટે ખાસ રોજગાર કચેરીઓની સ્થાપના (Establishment of special employment exchanges for women)
 - વર્કિંગ વુમન માટે હોસ્ટેલની સુવિધા (Hostel facilities for working women)
 - મહિલા સંચાલિત દૂધ ઉત્પાદક મંડળીઓ (Women-run milk producer cooperatives)
 - મહિલા પશુપાલકો માટેની પ્રોત્સાહક સહાય યોજના (Incentive schemes for women livestock keepers)

❖ આરોગ્ય ક્ષેત્રે :

- ચિરંજીવી યોજના
- ઈ મમતા
- બેટી વધાવો યોજના
- કસ્તુરબા પોષણ સહાય યોજના
- જનની સુરક્ષા યોજના
- દીકરી યોજના
- આશા વર્કર માટે પ્રોત્સાહન યોજના
- માતા અને બાળ હોસ્પિટલ માટે સહાય
- ઈશ્વરી શક્તિ યોજના
- રાજીવ ગાંધી બાલિકા સમૃદ્ધિ યોજના
- ઈન્દિરા ગાંધી માતૃત્વ સહયોગ યોજના

❖ સામાજિક ક્ષેત્રે :

- ભગવાન બુદ્ધ રાજ્ય શિષ્યવૃત્તિ
- ડો. આંબેડકર સરકારી છાત્રાલયો
- કુંવરબાઈનું મામેરુ / મંગળસૂત્ર યોજના
- માતા રમાબાઈ આંબેડકર સમૂહ લગ્ન યોજના
- સરસ્વતી સાધના યોજના
- વિકલાંગ વિધવા મકાન સહાય યોજના
- વિધવા પેન્શન યોજના
- વિવિધલક્ષી મહિલા કલ્યાણ યોજના
- અભયમ 181 મહિલા હેલ્પલાઇન યોજના
- સરકારી મહિલા આશ્રય ગૃહોની સુધારણા
- સુરક્ષા સેતુ યોજના
- સમરસ મહિલા ગ્રામ પંચાયત સહાય યોજના
- મુખ્યમંત્રી મહિલા પાણી સમિતિ પ્રોત્સાહન યોજના
- માનસિક રીતે અસ્થિર અથવા મહિલાઓ માટે આશ્રય ગૃહોની યોજના
- બળાત્કારનો ભોગ બનેલ મહિલાને આર્થિક વળતર યોજના
- વિધવાઓના આર્થિક પુનર્વસન માટે તાલીમ અને સાધન સહાય યોજના
- મહિલાઓ માટે સીવણ વર્ગોની તાલીમ તથા આર્થિક સહાય
- ડો. સવિતા આંબેડકર આંતરજ્ઞાતિય લગ્નને પ્રોત્સાહન માટે સહાય

❖ રમત ગમત ક્ષેત્રે :

- મહિલા આત્મા રક્ષણ માટેની યોજના
- મહિલા ખેલાડીઓને શિષ્યવૃત્તિ
- અનુસૂચિત જાતિની મહિલા ખેલાડીને પુરસ્કાર યોજના

આ પ્રોત્સાહક યોજનાઓ દ્વારા સ્વ સુરક્ષાના હેતુથી સ્ત્રીઓની રમતગમત ક્ષેત્રે ભાગીદારી વધારવામાં આવે છે. સરકારની આવી યોજનાઓ અને કાર્યક્રમો દ્વારા એસટીઆરઈ

- વિધવાઓના આર્થિક પુનર્વસન માટે તાલીમ અને સાધન સહાય યોજના
- મહિલાઓ માટે સીવણ વર્ગોની તાલીમ તથા આર્થિક સહાય
- ડો. સવિતા આંબેડકર આંતરજ્ઞાતિય લગ્નને પ્રોત્સાહન માટે સહાય

❖ રમત ગમત ક્ષેત્રે :

- મહિલા આત્મા રક્ષણ માટેની યોજના
- મહિલા ખેલાડીઓને શિષ્યવૃત્તિ

- અનુસૂચિત જાતિની મહિલા ખેલાડીને પુરસ્કાર યોજના

આ પ્રોત્સાહક યોજનાઓ દ્વારા સ્વ સુરક્ષાના હેતુથી સ્ત્રીઓની રમતગમત ક્ષેત્રે ભાગીદારી વધારવામાં આવે છે. સરકારની આવી યોજનાઓ અને કાર્યક્રમો દ્વારા એસટીઆરઈઆઈ સશક્તિકરણ કરવામાં આવે છે.

સમૂહસંચારના માધ્યમો દ્વારા પણ સ્ત્રીઓની ગરિમા, સુરક્ષા વિષે વિવિધ વિષયો અને માહિતી દર્શાવવામાં આવે છે. જેમાં સ્ત્રી સમાજ સાથે પુરુષ સમાજને પણ સ્ત્રી સુરક્ષા અંગેનો સંદેશો મળે છે. ઉદાહરણ, સત્યમેવ જયતે કાર્યક્રમ

❖ ઉપસંહાર :

સ્ત્રી સશક્તિકરણ માત્ર સ્ત્રીઓ માટે જ નહીં પરંતુ સમગ્ર સમાજ અને રાષ્ટ્રના સર્વાંગી વિકાસ માટે અનિવાર્ય છે. સ્ત્રી અને પુરુષ બંને એક રથના બે ચક્ર છે એક નબળું પડે તો બીજું ચાલતું નથી. ઘરમાં એક સ્ત્રી બીમાર પડે તો પૂરા ઘરનું ચક્ર અટકી જાય છે. તો સ્ત્રીઓ જ્યારે સશક્ત બનશે ત્યારે જ નવા ભારતનું સ્વપ્ન સાકાર થઈ શકશે અને જો સ્ત્રીઓને સમાન તકો આપવામાં આવશે તો ભારતની આર્થિક વૃદ્ધિ પણ ઘણી વધશે.

આમ વૈદિક સમયથી સ્ત્રીઓ સામાજિક, આર્થિક, રાજકીય ક્ષેત્રે પોતાનું યોગદાન આપી રહી છે. આઝાદીના સમયથી સ્ત્રીઓ સૌથી વધુ જાહેરજીવનમાં પ્રવેશતી જોવા મળી છે. હવે તો તેઓ મતદાતા તરીકે, ધારાસભ્ય અને સંસદસભ્ય તરીકે પણ જાગૃત થઈ છે. આજે વૈશ્વિકરણના સમયમાં મહિલાઓ પુરુષોની પાછળ રહે તે શક્ય નથી. મહિલાઓમાં સશક્તિકરણ દ્વારા પ્રગતિનો નવો જુવાળ જોવા મળી રહ્યો છે.

❖ સંદર્ભ :

- વિશ્વની મહાન માતાઓ, સાંકળચંદ પટેલ, દ્વિતીય આવૃત્તિ 2011
- નોબલ પરિતોષિક સન્માનિત મહિલા મહાશક્તિ, પુષ્પમ પબ્લિકેશન, કનુભાઈ રાવલ, દ્વિતીય આવૃત્તિ 2010
- ધોરણ 12 સમાજશાસ્ત્ર પાઠ્યપુસ્તક ગુજરાત શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળ, પુન: મુદ્રણ 2018
- ભારતીય વ્યવસાય મહિલાઓ શૂન્ય થી શિખર, નવભારત સાહિત્ય મંદિર, પ્રકાશ બિચાણી, પ્રથમ આવૃત્તિ 2009
- ભારતનું બંધારણ, સરકારી મુદ્રણાલય, ભાવનગર. તૃતીય આવૃત્તિ